

ПЪТЯТ КЪМ ЕДНА КНИГА ЗА БЪЛГАРИТЕ

(Наблюдения върху народоведческото творчество на Антон Страшимиров от времето на Първата световна война)

ПЕНКА ВАТОВА

Трите войни, двете национални катастрофи, редуването на народен подем и надежди за освобождение и национално обединение с покрусата от неосъществените стремежи, търсенето на историческа справедливост и носенето на раните от пораженията, лющкането между надеждата и отчаянието, между свободата и робството — всичко това, което нашият народ преживява за по-малко от едно десетилетие, открива неподозирани черти на българския национален характер. Събитията от второто десетилетие на XX век предоставят на народопсихолога необикновено богат материал за наблюдения от социален и нравствено-психологически характер.

След Априлското въстание от 1876 година Балканската война е тази, в която избликва неудържима национална енергия — енергия, насочена към довършването на освободителното и обединително дело, осъдено на почти четиридесетилетно закъснение от решенията на Берлинския конгрес. И никак не е случайно, че именно по това време българският национален характер привлича все по-настойчиво вниманието и на изследователи, и на творци. Този факт е показателен за едно издигащо се национално самочувствие, дошло като резултат и от обявяването на независимостта през 1908 година, и от българските победи в Балканската война. Не е случайна и появата на първата ни народопсихология през 1914 година — „Психология на българския народ“ от Тодор Панов. Макар и едностранчива, съобразена с тогавашната политическа конюнктура, книгата на Панов е уверена крачка напред за нашата народопсихология.

Към характера на българина, ярко изявяващ се в съдбоносните събития от това време, се насочват в своето творчество и българските писатели. От една страна, този интерес към източниците на националната ни енергия, към корените на народната душевност е продиктуван от настоячивия стремеж да се потърси опора в трайни, ненакърними ценности, да се намери път към бъдещето в така динамичното и несигурно настояще на военното второ десетилетие. От друга — насочването към характерологията на българския народ или на отделни български етнически групи се обуславя от още две, редуващи се според промените във външнополитическите обстоятелства предпоставки. Освобождаването на големи маси българско население от турско робство през Балканската война, а и аналогични следствия от участието на България в Първата световна война не само дават възможност, но и сякаш задължават тогавашния писател или изследовател да направи общонародно достойние съдбата и характера на хората от освободените земи, да обозре тази съдба и този характер като общонационални, колкото и парадоксално да звучи днес — да възстанови прекъснатите мостове между българите от свободна България и българите — довчерашни роби. В, така да се каже, противоположните ситуации (след Междусъюзническата война, по време на Първата световна) тези народоведски текс-

тове (описания, проучвания, произведения) търсят историческа справедливост, макар в редица случаи — особено при съпоставителните анализи, засягащи характера на съседните балкански народи, — авторите им да отстъпват от обективността на явленията.

Народоведските студии и произведения на Антон Страшимиров, появили се през Първата световна война, бележат съществен момент от развитието на нашата народопсихология. Те са част от многобройните опити, правени през второто десетилетие на века, да се очертае психологическият портрет на българина. Социално-психологически въпроси и проблеми на народността ни психика Страшимиров поставя още в брошурите си от началото на века, в биографиите на Кръстьо Асенев (1906) и Гоце Делчев („Апостолът на свободата“, 1909). Войните обаче трансформират интереса му към психическите особености на нашия народ в трайно и целенасочено занимание, резултат от което са неговите книги и студии, излезли през Първата световна война, а също и повечето от публикациите му в периодичния печат от това време — главно във военните издания сп. „Отечество“ и в. „Военни известия“.

Ако Тодор Панов в своята книга прави опит за тотална характерология на българския народ, променените и променящи се обстоятелства в навечерието и през Световната война дават материал и открояват задачата за детайлно очертаване на психическия облик на отделните етнически групи. Тя е свързана със streмежа към себепознание, осмислено от гледна точка на познанието за специфично българското. Освен това нейното реализиране открива възможност на ново равнище да бъде обзрян българският национален характер и този, постигнат по синтетико-аналитичен път, портрет да бъде видян вече в един по-широк, извъннационален контекст.

Именно такава е „стратегията“ на Антон Страшимиров. През 1918 година излиза основното му народопсихологическо съчинение „Книга за българите“. В него авторът създава цялостен портрет на българина чрез задълбочена и многостранна характеристика на традиционно обособените български етнически групи — „мизийци, тракийци, шопи, македонци и рупци“. Но за да достигне до този портрет, Страшимиров минава през книгата „Воини и Освобождение“ (1916), посветена на подходите и сраженията на шопите в Балканската война (по-късно залегнала в основата на романа „Вихър“); през сборника с разкази и очерци „Червени страници“ (1917) и през пътеписния сборник „В южните земи“ (1918). Всъщност двата сборника съдържат голяма част от кореспондентските материали на писателя, изпращани през Първата световна война в редакциите на военните издания, където той е мобилизиран. Те са посветени на хората от различни български области, които писателят е пропътувал като военен кореспондент, и са резултат от наблюденията му върху живота, нравите, психиката на отделни етнически групи. Първият сборник разказва за съдбата и характера на българите в Македония и Добруджа, а вторият съдържа пътеписи от Родопската област и Беломорието. Изминал този път, Страшимиров стига до цялостното очертаване на българския национален характер в „Книга за българите“, като едновременно с това прави опит и за сравнителен анализ в студията „Българи, гърци и сърби“ (1918).

Ако в „Книга за българите“ като в заключителна фаза на една целенасочена и систематична наблюдателска и проучвателска работа, изкрystalлизират окончателните изводи и оценки на Страшимиров за българския национален характер, то в предходните, нека ги наречем етапни, негови книги, които съдържат материала и подготвят и оформят концепцията му за характера на нашия народ, може да се проследи подходът на автора към обекта на наблюдение и проучване, трасирането на пътя към основната народопсихологическа книга. От тази гледна точка „Воини и Освобождение“, „Червени страници“ и „В южните земи“ изпълняват една и съща функция, те са равностойни като подстъп към „Книга за българите“. Етапен момент те бележат и по отношение на жанровете си особености. В сравнение с „Книга за българите“ те са книги, писани в движение, книги, които се пишат непрекъснато, които се дописват непрекъснато, а „Книга за българите“ е цялостна, видяна предвари-

телно, написана книга. Освен това обаче те представляват своеобразно движение към цялостния и завършен портрет на българския народ. Трите книги фактически са писани в движение: те са създадени по време на самите войни, в които писателят участва. За това свидетелстват периодичните издания, в които за първи път се появяват публикациите, превърнали се по-късно в части на книгите. Очевиден е освен това кореспондентско-пътеписният характер на отделните им части и подчасти. Така и трите книги са породени от една и съща възможност — да се пътува и наблюдава. Прочетени последователно, те очертават пътя на концептуалното избистряне на Страшимировата народопсихология. На жанрово-структурно равнище то се изразява в прехода от разказаното лично преживяно, което създава единството на „Войни и Освобождение“, през фрагментарността на сборника „Червени страници“, в които са до голяма степен безизборно включени разкази за войната и воюващия българин, документални очерци и пътеписи, до „В южните земи“, която в жанрово отношение вече сигнализира за „Книга за българите“ и която може в известен смисъл да се разглежда като част от реализирането на нейния замисъл.

Видяни в съдържателен план, трите книги, а и онези очерци, разкази и пътеписи, останали по страниците на печата от военните години, съставят базата, върху която в „Книга за българите“ от една дистанцирана гледна точка Страшимиров гради обобщения за българския национален характер, създава един условно завършен портрет на нашия народ.

Страшимиров пише като наблюдател „отвътре“. Замислена като книга за патриотичния подем през Балканската война, съдържателно представляваща хроника на героичния път на шопите към Цариград, тя надхвърля прекия си замисъл. Писателят се вглежда внимателно в отделните хора, за да открие не конкретните мотиви за тяхното поведение, а източниците, от които те черпят нравствена, духовна и физическа енергия, възпелена в това поведение. Създавайки индивидуални образи, Страшимиров всъщност създава колективния образ на хората, с които живее по фронтовете на войната. От друга страна обаче, това е образ на точно определени хора, върху което се акцентира още в подзаглавието на книгата — „С шопите към Цариград“. Ала създавайки колективния образ на шопите, авторът обобщава наблюденията си на още едно равнище — на равнището на българския национален характер. Следователно книгата може да бъде четена първо в два основни плана — повествователен: поради документалния си характер в този план произведението може да се чете буквално; и народопсихологически: тук четенето трябва да следва подтекста на повествованието и преките авторови коментари. Във втория план писателят Страшимиров отстъпва пред народоведа, който в изградения вече колективен образ на фронтоваците-шопи търси отличителните психически, нравствени и духовни особености на етноса и едновременно с това се стреми да открие изконно българското в неговите характеристики.

В посочените два основни плана Страшимиров продължава да излага своите наблюдения и в следващите си произведения, които събира в сборника „Червени страници“, но само в една част от включените в него работи писателят и народоведът се изявяват едновременно в един и същи текст. Линията, подета във „Войни и Освобождение“, е продължена в онези текстове, които жанрово могат да се определят като документални разкази — „Въоръжен народ“, „Изхвърлен“, „Последна служба“, но те са малка част от „Червени страници“. Преобладават текстовете, в които въпреки разказаното лично преживяно повествованието се придържа към една обективна наблюдателска гледна точка, свързана с чувствителна дистанция между автора и разказаното. Така писателят си осигурява една по-голяма свобода за излагане на съзнателно наблюдаваното и за неговото обобщаване. Тази промяна на авторовата позиция свидетелства за оформянето на идеята за създаване на психологически портрет на българина и за нейното целенасочено следване, което се проявява и на равнището на самия текст.

Докато в разказите въпреки документалния им характер и свързания с него стремеж към обективно повествование героите в повечето случаи са открити единствено с техните имена и тяхното поведение, в очерците и пътеписите („В Добрич“, „Апотеоз“ и др.) авторът почти педантично информира читателите за тяхното месторождение, произход, социален статус. Ще приведем пример от очерка „В Добрич“: „Румънската окупация през 1913 г. е заварила в Добрич учителя по музика, мизиецът от Ески Джумая, Чолаков и учителката Минчева, с висше образование, от Габрово“, или: „... Георги Костов, 22—23-годишен момък от Върбица, преселени в добричкото село Саръджа (по новата румънска граница)...“ Преднина взема етническата и социална характеристика на героя, като измества на втори план случката, разказа, в който действително се изявява неговият индивидуален характер. Знак за човека — герой на произведенията — е вече не само името му, поведението му, а и етническите и социалните му определености, и то поставени на точно определени места в един задължителен каузален ред.

И произведенията, които се доближават в повествователните си особености до книгата „Войни и Освобождение“, и онези, в които над всичко започва да доминира съзнателното психологическо и социално наблюдение на автора, могат да се определят като антропоцентрични. Но при вторите този антропоцентризъм може да се конкретизира: те все по-определено стават *етноцентрични*, а оттам и *българоцентрични*. Още в произведенията от сборника „Червени страници“ явно се откроява амбицията на Страшимиров да излезе от рамките на художественото повествование и да реализира в текстовете си едно съсредоточено, целенасочено и — доколкото е възможно — пълно обрисване на националния български характер: задълбочено, аргументирано и многоаспектно обяснен и доказан, а не само показан в индивидуални и групови портрети. Това свое намерение авторът практически осъществява в пътеписния сборник „В южните земи“.

Както вече беше посочено, войните едновременно създават възможност и налагат необходимостта да се опише характерологията на българския народ. Разбираемо е защо авторите се насочват най-напред към населението от онези български области, които се освобождават от робството по това време. Разбира се, то се диктува от политическата ситуация, в която България се намира през тези години. Но, от друга страна, кореспонденциите — очерци, пътеписи, документални разкази — имат познавателна цел. Тя предполага създаването на народоведски текстове, които да разкриват характера и живота на новоосвободените българи от всички възможни гледни точки. Поради това те са едновременно и равностойно и природоописание, и битоописание, и нравоописание. Освен това в тях намират място географски, икономически и исторически бележки, наблюдения върху поминъка, обичаите, фолклорната традиция. В текстовете органически се вплитат местни предания, фолклорни текстове, разкази или реплики на различни хора, авторови и чужди спомени. Очертаването на характерологията на дадена етническа група се схваща като многопластов комплекс от информация, чието анализиране дава възможност да се направят изводи за нравствения и духовния облик на българина.

От гледна точка на функционирането им прицелът на тези текстове е в две посоки. От една страна, те трябва да запознаят читателите с историческата и духовната съдба на българите от новоосвободените територии. От друга — те са съдържателно ориентирани и към управляващите кръгове в България по това време, които трябва да намерят правилни пътища към практическото приобщаване на хората от тези земи към тогавашния икономически, политически и духовен живот на страната.

Съзнавайки тази задача, Страшимиров подхожда към последния етап на своята народоведска работа. Това съзнание е не само ясно доловимо, но и открито заявено в пътеписните очерци от книгата „В южните земи“. В нея пътеписите са групирани под следните заглавия: „По Марица“, „Родопска област“, „По земите на Момчила“, „Беломорската равнина“ и „Драмската област“. В предговора авторът не свързва

съдържанието на книгата със своята народоведска задача, прави само бегъл намек за нейните внушения: „Врагът ще бъде сломен. Само... дано съдбата ни опази от спомена за вчерашния ужасен ден (...). Защото финалът на нашите победи трябва да бъде светъл като тяхното начало, нали? И нека жестокостта на душата ни се изживе във вълните на откриващите се нови надежди...“ (курс. — П. В.). Пряката политическа обвързаност на книгата, демонстрирана в предговора, практически се превъзмогва в самите текстове. Макар по формалните си белези произведенията да се определят като пътеписи, това определение не изчерпва тяхната жанрова характеристика — поне в съществуващия тогава жанров контекст. Според най-общо и външно погледната изява на автора в текста той може да се окаже като пътешественик-наблюдател, който предава впечатленията си от пропътуваните земи и едновременно с това ги подлага на коментар и оценка. Така видяни, произведенията от „В южните земи“ се вметват напълно в създадената след Освобождението пътеписна традиция.

Описанието и коментарите на Страшимиров обаче се разпростират не само върху наблюдаваното. Освен че е наблюдател, при това емоционално ангажиран наблюдател (каквото е например Вазов в своите пътеписи), Страшимиров е още слушател, събеседник, любознателен проучвател, съвестен регистратор на всяка съзнателно търсена и получена информация. Ето защо неговите пътеписи са по-скоро *народоведски* (в най-широкия смисъл на думата) *очерци*, отколкото текстове, съответстващи на формираната в литературната практика от онова време представа за пътепис. Можем още да ги наречем *народоведски пътеписи* и да ги разглеждаме като етап от развитието на българския пътепис след Освобождението, но това вече излиза извън задачите на настоящата статия.

От гледна точка на пътуващия автор централно място в пътеписите заема географското описание, но не онова, което се среща по страниците на учебниците по география: от една страна, в него осезателно присъства писателят Страшимиров, чийто очи радостно обгръщат разстилащата се пред тях природа; от друга — географът върви ръка за ръка с историка, демографа, езиковеда. Ще приведем пример от пътеписа „Родопска област“. В първата му част — „Чил Тепе“ — Страшимиров започва със следното описание:

„Родопите са необятен планински лабиринт, в който се чертае само една правилна верига. Тя почва от Мусала и върви до Хасково почти еднакво висока и с твърде разлято било, по което се нижат цели околии (...). Зад нея на юг се спускат и преплитат от всички направления вериги, пресечени със страшни ярища и криещи колиби, къщите на които се нижат някъде на 10—20, че и 30 к. м.“

Бяха топли августовски дни, преспахме в Чепеларе и призори запрехдохме по стръмния източен рид над градеца. Слънцето вече разливаше своята позлата по тънките върхари на боровете, когато се видяхме на билото. То е проснато на десетина к.м., голо и сочно — необятни тучни пасища. От някаква процепенена гориста стена хвърлихме последен поглед над градеца — най-високия в земите ни — и доловихме последния ек от шума на буйните му водопади. От тях е турското название Чепелер, което значи извори.

Далеч на юг блещат под лъчите на зората росните ливади на Рожен — поднебен хълбок на Родопското било. Там до вчера ставаше годишният събор на българите от двете страни на границата: стичаха из Тракия изгнаници и преселници от Родопите и се срещаха тук със своите родове от Ахъчелеби. Те много се радваха един на друг и много плачеха...

Наляво бавно се очертават отсечено дълбоките легла на Юговската и Тополовска река. Върховете над тях са голи, тези места са прастаро рудничарски, оттук почва родопското Елдорато: там са сребърните рудници на Павелско и — медните по Юговската река.“

Приведохме този дълъг цитат от пътеписа, понеже в неговото съдържание и в стилистичните му особености може в сравнителна пълнота да се открие комплекс-

ността на авторската гледна точка към описваните обекти. Имащо за цел да информира, географското описание се стреми към обективност, изразена и в употребата на специфична лексика. То се редува със слово, принадлежащо на друг стилистичен ред, което разколебава точността и „научността“ на описанието (*необятен планински лабиринт, страшни ярища, блещат под лъчите на зората росните ливади* на Рожен и др.). Едновременно с това отстъпване на географа пред писателя в текста равностойно място заема и географът-икономист (информацията за сребърните и медните рудници), езиковедът (etimологичното обяснение на названието Чепеларе), историкът, който недвусмислено намеква за историческата съдба на населението от пограничните райони.

Даденият пример не е единичен в книгата „В южните земи“, а типичен за подхода на автора към описваните обекти. До известна степен този подход е пренесен и в „Книга за българите“, макар там Страшимиров да се стреми към максимално изчистване на текста от чисто художествения стилистичен пласт, за да постигне по-голяма доказателственост на излаганите тези.

Същият синтетичен подход се наблюдава и при запознаването на читателите с бита и характера на населението в пропътуваните области. Всъщност целта на Страшимиров е не толкова природогеографското описание: то е необходимият за автора фон, на който се открояват психическите и духовните характеристики на хората, тяхната минала и съвременна историческа съдба. Макар заглавията на отделните пътеписи и техните части да са изведени от названията на географските обекти, акцентите са поставени върху хората, които ги населяват. Описанието на природогеографското пространство не е самоцелно: за Страшимиров то има стойност единствено като обитавано пространство. Затова и след възприетото композиционно начало на пътеписите, в което с разнообразна информация са маркирани отделните топове, авторът пристъпва към централния обект на своите наблюдения и проучвания. Тук вече се открива простор за демографа, историка, характеролога.

Демографските сведения (численост на населението, поминък и др.), описанията на бита, облеклото, обичаите, религията, историческите бележки — всичко това е ориентирано към очертаването на един многогранен портрет на дадената етническа група. Тази многоаспектност има не само познавателна стойност, но и актуално-политическа, свързана с императивите на конкретния исторически момент. Затова и текстовете не могат да бъдат безпристрастно изложение на наблюдаваното и проученото. В момента, в който се появяват, те се стремят към една чисто утилитарна функция: в онзи исторически момент е необходимо не само познаването на живота и характера на населението от новоосвободените земи, но и практическото приобщаване на тези хора към националния икономически, политически и духовен живот. Ето защо съществено място в пътеписите заема бележките за природните ресурси на „южните земи“, за поминъка на тяхното население, за икономическото състояние на отделните селища. Този ред на излагане на факти често се прекъсва от гласа на „коментатора“ Страшимиров, който на редица места звучи открито повелително към управляващите кръгове в България, от които зависи всестранното въздигане на новоосвободените земи.

Акцентите обаче все пак са поставени върху описанието на бита, нравите и обичаите на хората, които за автора са най-„чистият“ извор за народопсихологически характеристики. Тези части от пътеписите (защото те са сравнително обособени) представляват базата, върху която Страшимиров създава характерологията на българите от южните земи. И тук отново съвестният и обективен регистратор на видяното и наученото се ползва от „съдействието“ на белетриста. В това отношение частите, за които става дума, са най-интересни от гледна точка на композицията и на стила на автора.

Целият текст може да се разглежда като два вида текстове: на автора и на авторските събеседници. От своя страна авторският текст също може да се раздели, като се обособят две групи: текст, свързан с прякото наблюдение и неговия коментар, и

тест, дошъл „отвън“ — като предварително знание или като преразказано чуто. Прякото наблюдение обхваща преди всичко физическите особености на хората, техния бит, облекло, уредба на дома, взаимоотношения (в селището, в семейството), народни обичаи, религиозни обреди, езикови характеристики. То обаче не присъства в пътеписите като задължителна и последователно изложена информация, а органически се вплита в индивидуалните и груповите портрети на хората. Едновременно с това то се преплита и с авторовите коментари, направени главно по посока на национално-българската характерология на населението. Тук се отнасят и авторовите наблюдения върху особеностите на съвременния език в отделните райони или селища и историко-езиковите му бележки.

По-интересни са онези части от пътеписите, които нарекохме текстове „отвън“. Най-често това са предадени от Страшимиров чужди разсъждения, преразказани случки от миналия и съвременния живот на хората от изследваните области, чути или четени предания, описания на обичаи по чужд разказ и пр., които имат преимуществено информативна натовареност. Текстовете „отвън“ са вметени в пътеписите като авторов преразказ или като цитиране на разговор, като диалог, в който се извяват гледни точки и на писателя (във въпросите и коментарите), и на събеседника-разказвач. Така например един от геронте на пътеписа „По Марица“, водачът на Страшимиров — Докторът, говори в упоение за българското: „Оставете вие хубавото и божественото — дига той войводска мишца. — Всичко това е българско!“ Авторът се намесва със следния коментар: „Конната кавалкада мълчи, защото не знае. Докторът може би се увлича. Или пък ги мамил: нали той е жертвал младост и сили за този край, нали тук почива — и днес възкръсва — подвигът на неговия живот.“ Коментарът има чисто провокативна функция, затова и е съвсем кратък. Страшимировата стратегия е да остави читателя по-дълго насаме с разказвача-събеседник, като разчита на автентичността на неговия разказ. И Докторът (в други случаи — друг, събеседникът изобщо) продължава своя разказ за съдбата на хората от този край, която е и негова собствена съдба.

Страшимиров обаче не се осланя единствено на свидетелските „показания“ на своите събеседници, а се стреми да внесе алтернативност в читателското възприемане на предаденото казано. В дадения случай слушателската му позиция е допълнена със следната реплика: „Откъде черпеше историческите си сведения Докторът войвода и прав ли беше той? Аз знам, че той е прав, а вие сте длъжни да му вярвате... поне докато проучите!“ С други думи: аз му вярвам, защото вече го познавам, но вие — аз и вие — все още не знаем истината и сме длъжни да я узнаем. В тази авторска намеса звучи не толкова гласът на народоведа, колкото гласът на писателя. Реплики с подобен смисъл се четат на не едно и две места в книгата „В южните земи“. Тяхната функция е да прокоментират чуждото мнение по начин, който да „отвори“ текста в посока към читателя, да го направи открито диалогичен и да създаде възможност за неговото продължаване в съзнанието на съвременниците, като ги направи активно ангажирани и съпричастни към съдбата на своите сънародници в новоосвободените земи.

Отвореността на текста, предполагаща активност на читателското възприемане, при структурирането му с помощта на текстове „отвън“ се постига и чрез отсъствието на авторов коментар. Всъщност в тези случаи става дума за скрито авторско присъствие, изразено единствено в подбора на материала. Тази авторова позиция се извява най-вече при вметването в пътеписите на местни предания, легенди, фолклорни произведения. Почти всички те са представени като слушания и събирани от самия автор в пропътуваните земи. Ала присъствието на един такъв текст в книгата „В южните земи“ навежда и на някои други изводи. Става дума за „Родопска легенда“, обособена като отделна част от пътеписа „Родопска област“. Под това заглавие Страшимиров всъщност включва в книгата своята повест „Рамаданбегови сарай“ (публикувана за първи път в сп. „Наш живот“ през 1901 г.). Ако присъствието ѝ тук се възприеме като анонимно (каквото фактически то е), от функционална

гледна точка тя се превръща в „документ“ за миналото на Родопския край — каквато функция изпълняват останалите легенди и предания. Но тази функция повестта може да изпълнява само по отношение на едно масово читателско съзнание. За просветения читател обаче е очевиден фактът на скритото автоцитиране. В този случай „Рамаданбегови сарай“ разколебава възприемането на съдържанието на книгата като обективно и достоверно и накланя везната към художествената условност.

Когато Страшимиров включва в книгата си текстове „отвън“, той се стреми не толкова да ги направи достойни сами по себе си, колкото да ги подчини и използва като доказателствен материал при разкриване на народопсихологическите особености. Този материал той използва и при обобщаване на наблюденията си върху душевността на хората, от него, доколкото е възможно, извлича изводи или строи хипотези за историческото им минало. В зависимост от характера на обобщенията тонът му се колебае между категоричността и недосказаността, в която пък подтекстово звучи неговото „ние не знаем, много неща още не знаем“. Ето защо и пътеписите на Страшимиров смислово, а и композиционно всъщност са недописани: всеки от тях „влече“ след себе си следващия, те непрекъснато се пишат — от самия автор, но и остават недописани — за да има възможност съвременният и бъдещият читател да участва в тяхното дописване. Такава е стратегията и на писателя, и на народоведа Страшимиров. В нея се долавя неизчерпаемостта на въпросите за характера на българина, чрез нея се създава усещането за дълбочината и винаги непълната познаваемост на българската душевност. Ето защо и изявената в текстовете авторова претенция е не да изчерпи проблема, а да го постави. Затова и пътеписите, съставляващи книгата „В южните земи“, е по-уместно да се окачествят като народоведски, а не като народопсихологически.

Вече посочихме, че „В южните земи“ е книга, която може да се разглежда като реализиран фрагмент от основното съчинение на Страшимиров за българския народ „Книга за българите“. И все пак тя фактически, а и по жанровата си структура е един от етапите към него. „Книга за българите“ е определено чисто народоведска книга, народоведско съчинение, в което говори изключително народоописателят — като съвкупност от вече посочените наблюдателски и изследователски гледни точки. Без да са напълно категорични, изводите му са изчистени от условността на авторските коментаторски намеси, описанията се стремят да внушат обективност на изложението.

Във „В южните земи“ все още звучи гласът на писателя, който по-скоро открехва пред читателя дверите към обобщението, отколкото да му го налага; който също се подлага на изпитанието да прозре зад фактите същността, който също изпитва съмнение, защото и той е също толкова „незнаещ“, колкото и читателят. Ето защо думите на Спиридон Казанджиев „Народопсихологията при Антон Страшимиров не е само наука, а и белетристика“* могат да се отнесат много повече към онези произведения, които трасират пътя към „Книга за българите“, отколкото към самата „Книга“. Това обаче ни най-малко не омаловажава „В южните земи“, а и другите „етапни“ произведения на Страшимиров по отношение на народоведския им характер, на богатия изворов материал, който те съдържат. Такава всъщност е и целта на автора, защото това богатство полага основи за едно по-нататъшно народоведско проучване на българите и открива възможности за изводи и обобщения от по-общ характер. Опит за реализиране на тези възможности Страшимиров прави в „Книга за българите“, но тя не претендира да е единствено възможната или последна дума за българския народ и основание за това твърдение са произведенията-подстъпи към нея.

В контекста на българската народопсихология произведенията на Антон Страшимиров бележат един начален етап от нейното развитие — етап, който е свързан много повече с описването и документирането на живота на хората по българските земи; етап все още само народоведски, а не народопсихологически (в този смисъл например, в който говорим за творчеството на Иван Хаджийски), но етап, който в онези години подготвя и открива простори пред нашата народопсихология.

* Казанджиев, Сп. Антон Страшимиров като народопсихолог. — Златорог, 12, 1931, кн. 8—9, 383—404.